

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri tarixçi

Ərəb xəlifəliyinin zəifləməsi və dağılması nəticəsində (IX əsrin II yarısı) bir çox vilayətlər ayrılmağa başladılar. Bu vilayətlərin sahib-feodalları fürsətdən istifadə edib hakimiyyəti əllərinə alaraq heç kəsdən asılı olmayan hökmdarlara çevrildilər. Belə sərbəst feodal dövlətləri Zaqafqaziyada da əmələ gəlirdi.

X-XI əsrdə Azərbaycanda bir çox feodal dövlətləri yarandı. Şirvanı Kəsrənilər (Şamaxı, Bakı, Dərbənd şəhərlərində); Azərbaycanın cənubunda isə salarilər, rəvədilər və şəddadilər sülaləsi meydana gəldi.

Şəddadilər Gəncədə məskən salıb Gəncəni özələrinə paytaxt seçdilər. Şəddadilər sülaləsinin hökmdarları çalışdı ki, öz paytaxtlarını daha çox şöhrətləndirsin. Şəddadilər öz paytaxtlarını bəzəyirdilər, saraylar ucaldırırdılar, şəhəri möhkəmləndirirdilər, körpülər tikdirirdilər. Görünür, elə bu dövrdə Gəncədə sikkəxana tikilmişdi.

Şəddadilər sülaləsinin banisi Məhəmməd bin Şəddadidir. Başqa bir məlumata görə, 951-955-ci illərdə Gəncəni hansısa Fəzlun idarə etmişdir. Bu, Məhəmmədin qardaşdır. Bu Fəzlun haqqında ayrı heç bir məlumat yoxdur. Ondən sonrakı 15 il tamamilə qaranlıqdır. 955-ci ildən 970-ci illərə qədər Gəncədə səltənət fasiləsi olmuşdur. Müəyyən məlumatlarda və əşyayi-dəlillərdə Gəncə Şəddadiləri 970-ci ildən hakimiyyətdə olmuşlar.

Gəncə Şəddadilər əmirliyi XI əsrin axırlarına qədər mövcud olmuş və Oğuz Türkləri (Səlcuqlar) tərəfindən fəth olunmuş və əmirlik kimi ləğv olunmuşdu.

Şəddadilərin Gəncədə meydana gəlməsi haqda mənbədə deyilir ki, indiki Güney Azərbaycandan üç qardaş - Mərzuban, Leşgəri və Fəzlun gəlib Gəncə hökmdarı əl-Əzizi öldürüb, şəhəri aldılar və illər boyu növbə ilə hakimiyyət başında oldular.

Mənbələrdə bu sülalənin 10 hökmdarının adı qalıb. Birinci iki hökmdar, Fəzlun və Mərzuban çox da məşhur deyildilər. Məhəmmədin oğlu Şəddadi Əbu-əl-Həsən Leşgəri 8 il hökmranlıq etmişdir. (360-368-ci illər, hicri ilə 970-979-cu illər). Onun ölümündən sonra Mərzuban 7 il hakimiyyət başında olmuşdur. (368-375-ci illər, hicri ilə 979-986-cı illər). I Fəzlun-üçüncü oğul böyük şəxsiyyət olmuşdur. O, Mərzubanı ovda öldürüb hakimiyyəti ələ almış və 46 il hökm sürmüşdür. (375-422-ci illər, hicri ilə 986-1031-ci illər). I Fəzlun qonşu feodalın hesabına öz torpaqlarını genişləndirməyə çalışırdı. Beləliklə də Azərbaycanın çox hissəsi onun əlində cəmləndi. Hərbi məqsədlər üçün 1028-ci ildə Araz çayı üzərində körpü tikdirdi. Bunu Denison Ross da təsdiq edir.

İbn-əl-Asirin dediyinə görə, I Fəzlun gürcülərə növbəti dəfə basqın edərək, çoxlu əsir tutub, vətəndə götürüb öz yerinə qayıdır-mış, bu vaxt gürcülər onun arxasınca çatıb 10 mindən çox adamı öldürmüş, sonra da həm öz vətənlərini, əsir alınmış adamlarını, həm də ordunu soyub götürüb geri dönmüşlər.

Gürcü sənamələri I Fəzlunun dəfələrlə Gürcüstana və Şimali Qafqaza belə basqın etməsini təsdiq edir.

Gürcü çarı Baqrat 1014-cü ildə ordu yığıb Fəzlunla döyüşə gəlirlər. Fəzlun sülh istəməyə məcbur olur. Baqrat Gürcüstana çoxlu qənimətlərlə qayıdır.

Bir qədər keçdikdən sonra Fəzlun yenidən Gürcüstana hücum edir. Əsəbləmiş gürcü feodalları böyük qoşun yığıb Liparitin və İvan Abazadzenin komandanlığı ilə, Tiflis şəhərinin əmiri Cəfər, çar Davidlə birləşib Fəzluna qarşı çıxdılar. Onun ordusunu darmadağın edirlər, sağ qalanlar qaçmaqla canlarını birtəhər qurtarırlar. Fəzlun özü bu uğursuzluqdan sonra möhkəm xəstələnir və 1031-ci ildə ölür.

Bizə qədər üzərində I Fəzlunun adı həkk olunmuş (1014-cü il)

növbədən adlar almışdılar. Beləcə, Azərbaycanda çox qədimdən ağ hun türkləri məskən salmış və əsl əhalisini də türklər təşkil etmişdilər.

Hunlardan başqa vaxtilə Azərbaycanda hökmranlıq etmiş və sonra dövlətçiliyini itirmiş xəzərlər, oğuz türkləri burada yerləşib qalmışdılar.

XI əsrdə oğuz türklərinin Azərbaycana daxil olması ilə onlar yerli feodallara sərbəst hakimiyyət və ədib öz vassallarına çevirir, bac-xərac verməyə məcbur edirdilər. Gəncə Şəddadilər Əmirliyi başqa yerli feodal dövlətlər kimi tabe olmağa həvəslə razılaşırdılar. İbn-əl-Asir deyir ki, Tabrizi ələ keçirəndən sonra (1055-ci il) oğuz türklərinin qurduğu Səlcuq dövlətinin hökmdarı Toğrul bəy 1063-cü ildə Gəncəyə yollandı.

Gəncə əmiri Şavur Toğrul bəyə sədaqətli olacağına and içdi, öz üzərində onun hakimiyyətini qəbul

Gürcü sənaməsində deyilir ki, I Fəzlun Səlcuq Dövləti sultanı Alp Arslanın getməyindən istifadə edib (1069-cu il) Qəzvinə tutdu, sonra Gürcüstana basqın etdi. Məğlub olub kaxetiyalı Aqsartana əsir düşdü, o da Fəzlunu çar IV Baqrata (1027-1072-ci illər) təhvil verdi. Baqrat Fəzlunu dar ağac ilə hədələyərək Tiflisi ona verməyə məcbur elədi. Tiflis yerli əmirə verildi. Fəzlunu isə Gəncəyə buraxdılar. Fəzlunun Gürcüstana ikinci hücumuna cavab olaraq Baqrat Gəncə Şəddadilərinin iqamətgahına soxuldu. Baqratın ordusu çoxlu qənimətlərlə Gürcüstana qayıtdı.

II Fəzlunun özündən sonra qalan iki oğlu - III Fəzlun irsən Gəncəni aldı, Əbu-əl-Əsvərə isə Ani qalasını verdilər (1072-ci ildə Səlcuq sultanına Ani qalası əvəzinə pul verilməmişdi). Əbu-əl-Əsvər Şəddadilərin ani budağının hakimiyyətinin başlanğıcını qoydu.

ğım atdıqdan sonra Gəncəni ala bildilər.

O dövrün tarixçisi yazır ki, 1088-ci ildə əmir Buğa Məlik şahın əmri ilə Gəncəni Şəddadilərdən aldı. Tədqiqatçılar Buğanın Gəncəni almasını 1088-ci ilə aid edirlər. Buğanın basqını ilə Gəncə Şəddadilər Əmirliyinin sonu gəldi.

Gürcü sənaməsində deyilir ki, Samşivildə qalasının alınmasından sonra Məlik şah Kartliyanı zəbt edir, çoxlu əsir və var-dövlət əldə edəndən sonra Gəncəyə yola düşür. Şəhəri alır. Oranı idarə etmək üçün səlcuqlar Gəncədə sərkərdə və 48000 adam qoyurlar. III Fəzlun, şəhərin əmiri güclü qalalardan birində gizləndi. Lakin çox keçmədən o, təslim oldu və əsir düşdü. Beləcə, Şəddadilərin Gəncədə hökmranlığına son qoyuldu. Gəncə Şəddadilər Əmirliyi rəsmən 970-ci ildən 1088-ci ilə qədər mövcud olmuşdu.

Gəncə Şəddadilər Əmirliyinin süqutundan Şəddadilərin qovulmasından sonra, Gəncə əmirliyini səlcuq sultanının təyin etdiyi sərdarlar, çarşinlər idarə etməyə başladılar. Məlik şahın təyin etdiyi İsmail ibn-Yaqutun hökmdarlığı uzun çəkmedi, belə ki, təxminən 1094-cü ildə öz yaxın adamları tərəfindən öldürüldü. İsmaildən sonra Gəncə Məlik şahın 14 yaşlı oğlu Məhəmməd Təpərə keçir. Onun əvəzinə şəhəri nəməlum atabəy idarə edirdi.

Sonralar hakimiyyət uğrunda Məlik şahın oğulları Borküyarıqla Məhəmməd arasında inadlı mübarizə başlayır. Uzun illər davam edən bu mübarizədən sonra nəhayət Məhəmməd Təpər qalib gəlir, 1105-ci ildə bütün səlcuq dövlətinin sultanı oldu. 1118 -cü ilə qədər VI Səlcuqlu sultanı oldu. Gəncədə ki, sultanın iqamətgahlarından biri idi. Mənbədə deyilir ki, Məhəmməd sultanın vəziri Müəyyəd-əl-mülk Əbu-bəkr Übeydallah ibn Nizam-əl-mülk paytaxt şəhəri Gəncədə Məhəmməd tərəfindən qəbul

Gəncə Şəddadilər əmirliyi

gümüş pul gəlib çatmışdır.

Fəzlunun ölümündən sonra Gəncəni üç il ərzində Əbu-Fəth-Musa (1031-1033) idarə etmişdir ki, onun da haqqında ayrı bir məlumat yoxdur.

XI əsrin məşhur məddahı şair Kətran belə bir məlumat verir ki, 1033-1049-cu illərdə hakimiyyət başında Əbu-əl-Həsən-Əli ibn Musa olmuşdur (ləqəbi II Leşgəri). Şair onun sarayında yaşamış, onun şərəfinə də "Leşgəri" mədhiyyəsini yazmışdır.

Onun oğlu Ənuşirvanın hökmranlığı 3 ay çəkmiş və əhəmiyyətsiz keçmişdir.

Bunların hamısına nisbətən Əbu-əl-Əsvər Şavur ibn-ə-Fəzl haqqında məlumat çoxdur. Onun haqqında o vaxt Gəncədə yaşamış Keykvus məlumat verir ("Qabusnamə"nin müəllifi). Əlavə məlumat Gəncədə onun adından buraxılmış pullar və Gəncə qapılarında həkk olunmuş adlardır.

Səlcuq dövlətinin (1037-1157) qurulması Oğuz türklərinin tarixində çox mühüm dönüş nöqtəsidir. Onun qurulması ilə islam əlminə siyasi hakimiyyət oğuzların əlinə keçdi, həm də Anadolu və ona qonşu ölkələr Azərbaycan və indiki İrənin bütün ərazisi oğuzların vətəni oldu. Səlcuq oğuzların kinik boyuna, şübhəsiz ki, bu boyun bəy ailəsinə mənsubdur.

Qədim zamanlarda indiki Azərbaycanda midiyalılar yaşayırdılar. Midiyalılar Turan qövmlərindən biri idi. Ağ hun türkləri gəlib Midiyada və Xəzər dənizinin sahilində yerləşdikdən sonra sonra masaget, xəzər, hərqan, türkman kimi

Mənbələrdə bu sülalənin 10 hökmdarının adı qalıb. Birinci iki hökmdar, Fəzlun və Mərzuban çox da məşhur deyildilər. Məhəmmədin oğlu Şəddadi Əbu-əl-Həsən Leşgəri 8 il hökmranlıq etmişdir. (360-368-ci illər, hicri ilə 970-979-cu illər). Onun ölümündən sonra Mərzuban 7 il hakimiyyət başında olmuşdur. (368-375-ci illər, hicri ilə 979-986-cı illər). I Fəzlun-üçüncü oğul böyük şəxsiyyət olmuşdur. O, Mərzubanı ovda öldürüb hakimiyyəti ələ almış və 46 il hökm sürmüşdür. (375-422-ci illər, hicri ilə 986-1031-ci illər). I Fəzlun qonşu feodalların hesabına öz torpaqlarını genişləndirməyə çalışırdı. Beləliklə də Azərbaycanın çox hissəsi onun əlində cəmləndi. Hərbi məqsədlər üçün 1028-ci ildə Araz çayı üzərində körpü tikdirdi. Bunu Denison Ross da təsdiq edir...

etdi. Şavurdan çoxlu hədiyyələr alan Toğrul bəy Qafqaz ərazisinin bütün Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirdi.

Gəncə əmiri Şavur sultan Alp Arslanın (1063-1072) vaxtında müvəqqəti olaraq öz ərazisinə indiki Ermənistan ərazisində yerləşən Azərbaycan torpaqlarını birləşdirdi.

Bizim günlərə qədər Şavurun vaxtında, 1063-cü ildə Dəmirçi Osman oğlu İbrahimin düzəltdiyi qapı gəlib çatmışdır. Qapının bir hissəsi-üstü ərəbcə yazılan-indiye qədər Gürcüstandakı keçmiş Gelat monastrında saxlanılır. Ərəbcə aşığıdakı sözlər yazılmışdır: "Rəhimdil Allahın eşiqinə! Bu qapını düzəltməyi bizim əmir, seyid, şərəfli əl-Fəzl oğlu Şavur əmr elədi. Allah onun ömrünü uzun eləsin! Abdullanın oğlu Əbu-əl-Fərəc Məhəmmədin himayəsi ilə. Allah ona da uğurlar versin! Dəmirçi Osman oğlu İbrahimin işi. (hicri-1063-cü il)".

Şavur öləndən sonra Gəncəni onun oğlu əl-Fəzl Mənuçöhr, I Fəzlun idarə etməyə başladı (1067-1074-cü illər).

III Fəzlun (1074-1088-ci illər) Şəddadilərin Gəncə sülaləsinin axırıncı hökmdarı oldu. O da əvvəlki kimi öz torpaqlarını çoxaldırdı. Pulla Liparit Orbelianinin oğlu knyaz İvandan Qaq qalasını (Qaxda keçmiş qala) aldı. Bir neçə il keçdikdən sonra III Fəzlunun hakimiyyətinə, bununla bərabər Gəncə Şəddadilər Əmirliyinə son qoyuldu.

Böyük Səlcuq İmperiyası Sultanı Məlik şahın (1072-1092) dövründə Səlcuq dövləti daha da genişləndi. Sərkərdə Buğa başda olmaqla şahın ordusu qərbə doğru irəliləyirdi. Onlar Edessanı, Suriyanı, Kiçik Asiyanı (Anadolu), İraqı və sairəni tutdular.

1088-cü ildə əmir Buğa Gəncəni aldı və şəhərin hökmdarı Şəddadi III Fəzlunu əsir tutub sultana apardı. Mənbələrdə göstərilir ki, Məlik şah öz ordusu ilə Gəncə yaxınlığında düşərgə saldı. Ətraf yerlərdən əlavə qoşun yığaraq şəhəri mühasirəyə aldılar. Lakin şəhər yaxşı müdafiə olunurdu, təslim olmurdu. Oğuz türkləri (Səlcuqlar) yalnız qala qülləsinin dibindən la-

edildi. Məhəmməd Gəncədəki sarayında taxt-tac yaradır ki, bu da XIII əsrə qədər mövcud olur (1231-ci il). Gəncədə hakimiyyət başına gələn hər bir hökmdar bu sultan taxt-tacında oturmağı özünə şərəf bilirdi.

Gəncə Şəddadiləri 970-1088:

Məhəmməd bin Şəddad

1. Fəzlun 951-955.
2. Əbu-əl-Həsən Leşgəri (I Leşgəri bin Məhəmməd) 970-979.
3. Mərzuban bin Məhəmməd 979-986.
4. Əl-Fəzl (II Fəzlun) bin Məhəmməd 986-1031.
5. Musa bin əl-Fəzl 1031-1033.
6. II Leşgəri Əli bin Musa 1033-1049.
7. Ənuşirvan bin Leşgəri 1049-1053.
8. Şavur bin əl-Fəzl 1049-1067.
9. Əl-Fəzl (II Fəzlun) bin Şavur 1067-1074.
10. III Fəzlun bin əl-Fəzl 1074-1088.